

İran Şahlarının İki Türkçe Mektubu

Dr. FEKETE LAYOŞ

Avusturyanın Viyana ve Saksonyanın Dresdendeki arşivinde mahfuz bulunan Türk varakaları arasında İran Şahları tarafından gönderilmiş olan birer mektup, daha doğrusu birer name de mevcuttur. İran şahlarının bu nameleri türkçe yazılı olduklarından onlarla mecmuamızda meşgul olmağa değer.

Viyana arşivindeki namenin [1] mürsili İran şahı birinci Safi (1628 - 1642) şahıdır, mürsilaleyhi ise Avusturya imparatoru ve Macaristan Kralı ikinci Ferdinand (1619 - 1637) dır. Safi şah namede o zaman üslubu üzere, bir çok nazikâne kelimelerden, boş lâkırdılardan, courtoisieden sonra, İran tahtına çıktığını ve siyasetini dostane bir temel üzerine bina ettiğini bildirip, karşılıklı olarak Ferdinand tarafından kezalik dostane bir vaziyet beklemekte olduğunu yazıyor. Bu veçhile, name tahta çıkıldıktata âdet olunan bir nezaket, bir formalite yazısıdır. Nameye tarih yazılmadığı için tahta çıkma zamanı ancak münderecattan, mührün üzerindeki tarihten v. s. tahmin olunabilir. Bunlara nazaran, Viyanada mahfuz kalan name tahminen 1630 senesinde yazılmıştır.

Saksonya arşivindeki [2] namenin mürsili İran şahı Hüseyin (1694-1722) şahıdır, mürsilaleyhi ise Saksonya dükası ve Lehistan kralı Fridrik Ogüst'tür. Türk tarihinde "Nalkıran,, denilen Fridrik Ogüst Saksonya dükası iken (1694 - 1733) Lehistan krallığı davasına çıkmıştır. Lüteran mezhebine mensup olan Saksonya hanedanının işbu teşebbüsü Lehistan'da — ahalsinin katolik olduğu için, dini taassup yüzünden — dahili karışıklıklara, bazı komşu devletler arasında ise, kıskançlık yüzünden haricî muharebelere sebep olmuştur.

"Nalkıran,, 1697 senesinde Varşovada Lehistan tacını geydi, amma Saksonya ile Lehistanın bir taç altında birleşmesi, diğer civar memleketlerin olduğu gibi, o vakitki Türkiye hükûmetinin de işine bir türlü gelmiyordu. Bu veçhile, Nalkıran kendini Türkiye tarafından dahi bir taarruz altında gördü. Tehlikeyi defetmek, Türkiye taarruzuna bir çare

[1] Haus -, Hof - und Staatsarchiv, Turcica, Urkunden cca. 1630.

[2] Arşivde (Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Dresden) belki otuze kadar resmî Türk yazısı, ekseriyet üzere nameler mahfuz bulunur; bunların biri mevzuu bahis olan namedir..

bulmak için Nalkıran, Türkiyenin şarkî komşusu ile ittifaken, bunun şarkî hudutlarında bir karışıklık uyandırmak fikrini besliyor ve bu maksatla Yakup Norgiyus nam elçisini İran hükümdarı olan Hüseyin şaha gönderiyordu.

Safi hanedanından Süleyman şahın oğlu Hüseyin şah Nalkırana müşabih bir vaziyette bulunuyordu. 28 sene süren saltanatı (1694 - 1722) kendisi ve İran memleketi için Nalkırana ve Lehistana benzer bir surette, karışıklı bir devir teşkil etmekte idi. Bu vaziyette şahın kuvveti Türkiyeye karışı bir harekete yetişmeyip kralın elçisini sade bir name ile memleketine avdet ettirmiştir; kendisi ile gönderdiği gayet nazik bir namesinde, memnuniyetinden ve selâmlarından sonra, elçisinin sağ ve salim, fakat boş el ile memleketine doğru yola çıkarıldığını bildiriyordu.

Demek ki Hüseyin şahın namesi kezalik alelâde bir nezaket mektubudur, ve bize bilmediğimiz şeyler hakkında malûmat verecek değildir; ve bu name fazla kıymete malik olursa, o kıymet metinden değil, bilâkis başka cihetten, aynen demincik mevzuu bahis olan Safi şahın namesi gibi: türkçe, türk kalemlerin üsulunca yazılmış olduğundan, Türk dili tarihi, Türk paleografyası ve diplomatikası cihetinden ileri geliyor.

Yad olunan her iki namenin dili türkçe olmakla beraber bu türkçe hemem hemen gramer dilidir. Ancak, Safi şah namesinde azacık halk lisanının nüfuzu gözüktüyor; bunun delili olarak bir kaç ifadesini hatıra getirmek (padişahı vala - cah *ilen*, nameler *ilen*, babam, *آب* yerine: *اونك* *اونك* yerine: *اونك*) elverişlidir zannedirim.

Namelerin telifi daha ziyade İran nüfuzunu göstermektedir. Malûm olduğu üzere, Osman hanedanının kalemleri, İran nüfuzu altında teşekkül edüp; çıkardıkları yazılar her vakit İran nüfuzunun alâmetleri ile, denilebilir ki, doludur. Halis türkçe bir usûl asil Türkiyede bile teşekkül etmemiştir, bundan dolayı da halis türkçe izlerini şahların türkçe namelerinde aramamalıyız.

Cümle teşkilâtına bakılırsa, bu nameler gayet müşevveştir. Doğru, resmî namelerinde, bilhassa zaferlerini civar hükümdarlara bildiren fethnamelerde, Osmanlı sultanları dahi, çok defa gayet tantanalı bir uslûb kulanmışlardır. Amma, cümle teşkilâtı bunun gibi namelerde bile açık kalır, ve ehemmiyetce aşağı derecede olan nameler, âdî vesikalar gibi, sade bir lisan üzere yazılırdı. Şahların türkçe nameleri ise ziyade süsler, tantanalı ifadeler, aynı zamanda gevezelikler dolayısıyla - o vakitki İran münşeatinin « tam bir eseri gibi » - hemen anlaşılmaz derecesine varırdı. Bundan başka namelerde, Türk kitabelerinde âdet olmamış, acem usulüne mahsus birçok alâmetlerin görünmesi dahi pek tabiidir. Nitekim, Hüseyin Şah kâğıdının - Osmanlı sultanlarının Avrupa hükümdarlarına gönderdikleri namelerin aksine olarak - fakirce, çok küçük mikyasta olması ve kâğıdın

üzerine yazının bulunduğu yerlerde - yine Osmanlıların kalemlerinde takib olunan âdetin aksine olarak - altın boyanın serpilmesi; kezalik göze çarpar bir farktır ki, her iki name: Osmanlı türklerin siyasi mektuplarında ve namelerinde hiç görülmeyen talik hattı ile yazılmıştır.

Vaktile, yine Türk usulünün aksine olarak, şahların namelerine tarih yazılmamıştır. Tarihlerini aramakta, münderecattan sonra bilhassa - iranlıların âdetince - arka tarafın ortasına basılmakta olan mühürlerin - daha doğrusu mühürler tarihinin - yardımı vardır.

Nameleri kiseye koyup göndermek İrandan çıkma bir âdet olup, zamanımızda İranda dahi mevcuttur.

İçinde Hüseyin şahın namesi gönderilen ağır kise, halen namenin yanında mahfuz bulunuyor. Kisenin ağzı ufakça bir mühür ile kapatılmıştır. Mühürün yazısı berveçhi atidir: *شده الله صادقان حسین*.

İran medeniyetinin, hem civar müsliman milletlerin manevî hayatına olduğu gibi, Türkiyenin idarî işlerine, kitabetine v. s. icra ettiği tesir malumdur. İranlıların tarafından Türkiyeye karşı icra olunan nüfuz lâ-yıkile tetkik edilmiş olmamakla beraber, mevcudiyeti umumca itiraf edilmektedir.

Fakat İran Şahların mevzuu bahis olan nameleri bu yüzden tamamen aksini: İran medeniyetine Türk nüfuzunu gösterir ve bu veçhile Türkçülük nazarından fazla kıymete malik bir tarihi menba teşkil eder: Türk dilinin İranlılar için milletler arasında resmî muhaberat ve diplomasi lisanı olduğuna namelerimiz delildir.

Bu sahada şimdilik yalnız iki vesikamız varsa bile, Türk nüfuzu bu iki danecik yazı ile kalmamış, İran üzerinde daha fazla tesir icra ederek gittikçe kuvvet bulmuştur. Unutmamalı ki aşağıda neşrolunan ikinci yazının, yani Hüseyin şah namesinin tarihi ile Kacar hanedanının İranda mevkii file geçmesi (1721) arasında kısa bir müddet, ancak birkaç sene vardır.

Bir Türk ailesinin İran tahtına çıkması ve ecnebî bir memlekette kökleşmesi tesadüfen değil, ancak evvelki Türk nüfuzu esasî üzerine vü-cude gelebilmiştir. Bu nüfuzun delilini ise İran Şahları namelerinde kendileri elimize veriyorlar.

Namelerin metni berveçhi atidir:

I

Safi Şah tarafından ikinci Ferdinanda gönderilmiş olan türkçe namenin suretidir:

[1] «Muizzen Biddevleti vel'azameti vel'ikbal Çazar [1] Padişah Hazretlerine.

[1] Macarca: esászár, Türkçe: چاسار

[2] Âlî - cenab valâ - nisab müteâlî - iyab saltanat ve celâlet - intisab, şevket ve azamet - kıbab mahabbet ve meveddet - etvar husrev - i refî' - kadr - i âlî - tebar ma'delet diyarının arâyendesî ve fermanrevalık memalikinî zibendesî . . . padişahlarının şehriyarı . . . namdarlarının namdarı [3] Nemse vilâyetinin padişahı, Frengiyye taifesininin server - i horşid - kü-lâhı tahrir ve beyandan ezfun meratib - i mahabbet ve dostluk ve takrir - i lisandan birun merasim - i ittihad ve aşinalık ilka ve ızharından sonra merfu - u ray - i horşid - ziya ve meşhud - u zamir - i münir - i [4] kamer - i'tilâ oldur kim hemişe aba' ve ecdad - ı izam - i cennet makamımız ve tabaka - i mesihiyye [1] padişahlarının mabeyninde husus ol padişah - ı vâlâ - cah ilen tarika - i mahabbet ve dostluk ve rabıta - i ülfet ve yegânelik mer'î ve meslûk ve ebvab - ı hususiyyet ve aşinalık meftuh olub tarafeynden [5] suhandan elçiler mahabbet - engiz nameler ilen mütevatir amed şüd ederler idi şimdi ki mukteza - i kaza ve takdirat - ı asumanîden cennet - mekân firdevs - aşıyan babam aleyhirrahme hazretlerinin vakıa - i hailesi sanih olub bu cehan - ı fânîden saray - i bâkîye [6] irtihal etdi tevfiakat - ı ilâhîden [2] serîr - i felek - rif'at - i şahî ve evreng - i gerdun - rütbet - i şehenşahî zat - ı mâdelet - sıfat - ı hümayunum ile zîb - ü zinet bulub sahat - i Iran - zemin ki hulâsa - i arsa - i âlem ve tahtgâh - ı Keyan - ü Cemdür [7] nesim - i ikbalim ile nüzhet ve taravet buldu heman kaide belki andan ziyade ol hazret - i refî' - menzilet ilen tarika - i mahabbet ve dostluk ve ittihad ve yegânelik manzur kılub mukteza - yi re'fet - i cibillî sizden hemvare karardad - ı [8] hatır - i âtır ve meknun - u zamîr - i münîr - i sadakat measirimiz oldur kim bu silsile - i aliyyenin dostları ve hayır hâhları ilen ülfet ve ittihad makamında olub mabeynimizde resm - i hususiyyet mer'î ve tarik - i mugayeret meslub olâ ona binaen [9] izhar - ı dostluk ve badi - i aşinalık için bu name - i mahabbet - nişan canîb - i âlîlerine merkum - u kalem - i ittihad oldu bihamdillâhi [3] velminne ahval - i hayırmaâlimiz ahibba ve dostlar ve bu dudman - ı âlîşanın nik - hâhları maksad ve müddeasınca hayır [10] ve hubluk ile güzêrandur ve asla bir [4] emir ki zerre [5] kadarınca mucîb - i ikrah - ı hatır - ı evliya - i devletimiz ola vaki' degüldür tarassud ve tarakkub mekârim - i âlîlerinden oldur kim ol tarafdân dahi cennet - mekân firdevs - aşıyan babam

[1] مَسِيحِيَّة kelimesi altın boya ile yazılmıştır. Bu kelimenin altında heması yazı ile «Messia» şeklinde latin hârfleri yazılışı da vardır.

[2] دِيو kelimesi altın ile yazılıdır. Altında ise aynı devir yazısıyla «Dio» kelimesi de mevcuttur.

[3] دِيو kelimesi altınla yazılmıştır. Altında ise aynı devir yazısıyla «Dio» kelimesi mevcuttur.

[4] O zaman Anadolu türkçesinde: ز (asıl namede: پیر).

[5] Aslında: دره olarak yazılmıştır.

zaman-ı şerifinden ziyade [11] tarika-i mahabbet meslûk olub sadakat-nişan mektublar ve fâsih-ül-beyan elçiler irsalinden hali olmayub hemişe muharrik-i silsile-i vedad ve fatih-i ebvab-ı ittihad olalar ve her gûne rucu'ları bu diyarda var ise yegânelik üzerinden i'lâm ederler ki [12] teveccüh-ü hümayunumuz onun husulüne mebzûl ola ve asla mugayeret ve bigânelik tecviz etmeyeler çün garaz izhar-ı mahabbet ve dostluk idi ziyade itnab olunmadı saltanat ve kâmranlılık eyyamı menhic-i rıza-yı sübhanî birle makrun ve [13] akıbetleri hayra meşhun ola ».

Namenin arka tarafında kağıdın ortasında Safi şahın mührü basılmıştır. Mühür acem şahları mühürlerinin şeklindedir. Kutru sanki 6 santimetredir. Ortasında büyükce bir dairede: [1] هست از خان غلام شاه منى ۱۰۳۸ ifadesi mahkûktur. Bu dairenin etrafında, aynı zamanda mührün kenarında âtidedeki rubai okunmaktadır.

باعلى جانب هر كه نه نكوست
هر كه گوباش ندارم من دوست
هر كه چون خاك نيست بر در او
كر فرشته است خاك بر سر او

Mührün yukarı tarafında kubbe şekli bir dairecik var, içinde حسی الله ifadesi yazılıdır.

II

Hüseyin Şah tarafından Nalkıran Fridrik Ogüste türkçe yazılıp gönderilmiş olan namenin suretidir:

هو الله سبحانه

[1] فریدريك اكدوس

[2] پولانیة و لیتوانیة و روسیة و پروسیة و ماساویہ و سمجیہ و کیاویہ و لتینیہ و پدلیہ و پلداکیہ و سملنیہ و سوریه و قرزکویہ [3]

vilâyetlerinin ikballu kırılı [3] hazretlerinin dostluk ve velâ meratibini muhtevi ve sıdk-u-safa merasimine mübteni olan gülgonca-i kitab-ı müşgin-nikab ve şükûfe-i rakime-i müalefet-intisabları birer hîn-i güzinde kim hazret-i کبریا جل و علا [3] eltaf-ı bi intiha [4] ve a'taf-ı bi hadd-ü-

[1] Milâdî tarihi üzere 31 ağustos 1628 den 20 ağustos 1629 a kadar süren zamandır.

[2] Hüseyin şah tarafından burada kullanılan unvan, Leh krallarının bu devirde latince kullandıkları unvanın tercümesidir. Asıl unvan latince şöyledir: . . . rex Poloniae, magnus dux Lithvaniae, Russiae, Prussiae, Mascoviae, Samogetiae, Kiioviae, Volhyniae, Podoliae, Podlachiae, Smolensiae, Severiae, Livoniae, Czernichoviae que.

[3] کبریا جل و علا ifadesi asıl namede altun boya ile yazılmıştır.

ihsâsile bâl-i safa-maallimiz şah-ü balinde neşat belâbilinin neva-yi ferahfezası uşbu saltanat-ı gerdun-i 'tilâ hava-hâhları için afet-i huş ve inbisat anadilinin terane-i gamzedası bu südde-i [5] seniyye-i felek-fersa devletcuylarına bais-i ihtizaz-ı (انتظام) ruh-u-gûş idi irem-bünyan olan mahfel-i a'lâ ve cennet-nişan görülen bezm-i dilküşamızda Yakub نوکیویس vesilesile handan ve itrefşan olmakla maani-i rengin [6] ve meza-min-i dilnişini veadad esasına istihkâm ve ülfet ve ittihad binasına teşyid-i malâkelâm vermekten gayrı merku-u hâme-i muvafakat ve iltiyam olan name-i muhalefet-ihititamlarında mastur olunan reşul-ü mev'udları şeref-i huzur-u [7] mevfurül-hubur ve ahval-i hayr-nümudları eda etdikleri gibi izz-i ittıla-ı zamîr-i safa-me'suruma irişdikden sonra muaneset ve muvalât levazımı sevalif-i evkatdan ziyade zuhura geldiği merkûz-u hâtır-ı horşid-nurum olub [8] ve mezkûr olunan Yakub dergâh-ı ikbal ve barigâh-ı celâlimi busegâh-ı edeb ve âdâb.edüb mekarim-i derya-neval-i kaaniden kâmreva ve memnûn ve canib-i izzet-makrunlarına avn-i izid ile [1] avdet için şerefyab-ı izn-i hümayun oldu [9] ol kiral-ı sâhib-iclâl daima [2] hazretlerinin şan-ı âlîleri irtifaı ve mertebê ve mekânları izdiyadına himmet-i bilend-i hakanî taallûkun ve vüdd-ü-velâ erkânı iştidadı ve sıdk-u safa bisatı bast-u-güşadına nehmet-i felek-peyvend-i husrevanî [10] ma'tuf buldukun bilüb meknunatı bâl ve mekasıd u âmâlleri ne olsa yegânelik üzerinden nigârîş pezir-i kil-k-i meveddet-maal edeler kim dostane teveccühümüzle şeref-enduz-u incah-ü enam ola avakıb-ı umur mukteza-yi rıza-yı خالق انام [3] ile hayr-ü savaba kârîn buyurula,,.

Namenin arka tarafında kağıdın ortasında Şahın mührü vardır. Mührün kutru 5 santimetredir, şekli ve taksimatı Safi Şahın mührüne benzer. Ortasında bulunan büyük daire içinde büyükce harflarla Şahın ismi yazılıdır: [4] حسین سلطان جهان وارث ملک سلیمان ۱۱۰۷. Mührün yukarı tarafında kubbe şeklindeki ucunda: حسبی الله اللهم صل علی النبی والواصی ifadesi yazılıdır, mührün kenarında 12 hane içinde Fatimenin lakabı (البیتول) ve 12 imamdandan on birinin ismi ve yahut lakabı okunmaktadır: والبتول والحسن والحسين والمسجد والباقر والصادق والكاتب والرضا والتقی والتقی و . . . . . والمهدی [5].

[1] Bu kelime asıl namede altın boya ile yazılmıştır.

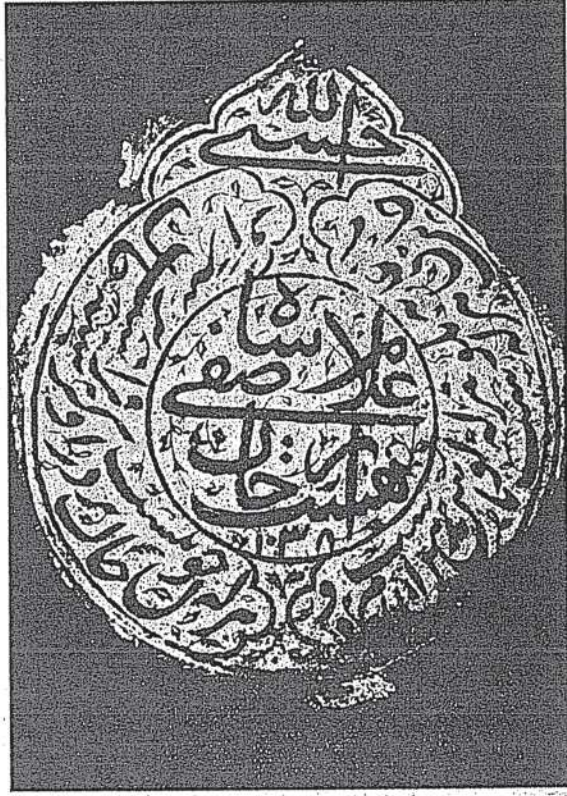
[2] مظفر دایما ifadesinin Osman hanedanı tuğraları üzerindeki دایما ifadesile şüpheşiz, bir irtibatı olmakla beraber, ifadenin tarihi, komşu hükümetlerin kitabetine geçtiği v. s. lâzım olan menbaların yoksuzluğundan, henüz belli değildir.

[3] خالق انام ifadesi asıl namede altın boya ile yazılmıştır.

[4] Bu sene Milâd hesabı üzerine 12 ağustos 1695 ten 30 temmuz 1696 a kadar geçen zamandır.

[5] Avustriya ile Saksonya arşivlerinde yaptığım tetkikat esnasında, gerek gösterilen teshilâtten dolayı müdür ve arşivistlere, mührlerin okuyuşunda bana yardım eden Dr. Csillik Bertalana ve telif ettiğim makalenin tashihi için Dr. Caferoğlu Ahmed ve Dr. Nihat Tarlan'a burada alenen teşekkür etmeği kendim için aziz bir vazife bilirim.

Safi Şahin Mühürü

